

Front Cover

Back Cover

Title Page

Ko Nga Tikanga A Te Pakeha. *Akarana: I Taia Ki Te Perehi a Kawana. 1845.*

E Nga Kaumatua O Nga Tangata Maori.

TENA KOUTOU.—I mea mai to tatou Kawana kia tuhituhia tetahi pukapuka ki a koutou hei whakaatu i nga tikanga a te Pakeha mo nga tini whakawa, mo nga aha, mo nga aha. Tena, kia ata whakaarohia mai: no te mea ko nga tikanga pai enei mo nga iwi e hiahia ana ki te ata noho.

Na to koutou hoa,

Na Te Matenga,

Na te tino Kai whakarite whakawa.

I.

I mua, i te mea kahore ano te Pakeha i tae noa mai ki tenei motu, e noho kuare noa iho ana te tangata maori; e patu noa ana tetahi i tetahi; ahakoa i tetahi te tika kihai i tukua e etahi; no te mea e kaha ana ratou. Otiia kua mohio te tangata maori inaia nei ki etahi o a te pakeha ritenga: a e whakaae ana nga mea kua mohio, engari rawa nga ritenga a te Pakeha e tika ana. Tenei ano etahi atu ritenga a te Pakeha, kahore ano pea i mohiotia noatia e nga tangata o Nui Tireni.

Miharo rawa te tangata Maori, ina haere atu ki tawahi ki Ingarani; miharo rawa te Pakeha ina haere mai ki Nui Tireni. I miharo ai te tangata Maori, i kite ia i te hua o te tangata. Kapi katoa nga wahi o Ingarani, kahore he wahi takoto kau; he mara kau, he whare, he taone. Me nga taonga hoki, me nga kaipuke, tini, tini, whakaharahara. Kahore hoki he whawhai; ahakoa mano tini whakarere te tangata, kihai rawa i rite ki a te tangata maori whawhai, te mau, te kino: noho noa ana tera tangata me ona taonga, me ana mara, me ana aha, me ana aha; te ai he taua ki a ia, te ai he wehi, he aha, he aha.

Miharo rawa hoki te Pakeha, ina haere mai ki Nui Tireni. Te unga ki uta—ka patai, keiwhea nga tangata o Nui Tireni? Heoi ano nga tangata ko tenei hunga tokotorutoru! keiwhea hoki o ratou whare, a ratou mara, o ratou taonga? He rarauhe kau to tenei motu!

Nana, ko nga tangata tenei o Nui Tireni, ko nga wheua e kauki nei, ko anamata parekura hoki; heoi ano nga taonga o te tangata Maori ko tona oneone; kahore hoki ona ngakau ki te hanga whare, ki te rongoa taonga, i te tini o nga taua, i te noho kino o tenei whenua.

Otiia kua puta ke te whakaaro a etahi o nga tangata Maori, a e hiahia ana ki te pai. Ae ra, ki te maia ratou, ki te tapatahi ta ratou whakaaro, ka kake ano tenei motu ka rite ki Ingarani.

Na, ko te tino mea tenei i kake ai a Ingarani, ko te Rongo Pai. I te poauautanga, i rite tahi ano ki Nui Tireni. Karakia ka karakia, na, ka kake; no te mea hoki, e mahara ana te Atua ki te hunga e mahara ana ki a ia.

Ko te tahi mea hoki tenei i kake ai a Ingarani, ko nga tikanga kua oti te whakatakoto mo tenei mea, mo tenei mea, mo tenei mea. I he tetahi tangata, i tahae ranei, i patu ranei i tetahi tangata, ka kawea ki te kai whakarite whakawa, a ka whiua tona hara: na, ka wehi etahi ki te noho kino, a kore noa iho nga pakanga nui, nga peni me o tenei whenua.

Ko te mea tenei i he ai te Maori. No tetahi ta hara—utaina tonutia atu ki runga ki etahi. No konei hoki te whakatauki a te tangata Maori, "He kai kora nui he riri." Otiia e he ana— Ko te tikanga tenei. No tera tangata te he—me utu ano e ia; kaua e rapua te utu i era atu tangata. e noho noa ana. A ma wai e whakarite te utu? Ma te tangata i tahaetia tana mea, i ahatia ranei, tana aha, tana aha? Kahore, ka kawea hoki ia e te whakatakariri; a, ki tana, kia nui noa atu te utu. Ki te kohurutia tetahi, ma wai e takitaki tona matenga? Ma tona iwi? Kahore. Titiro hoki. Kotahi ano te tangata i kohurutia i Rotorua i mua. Me i hopukia te tangata nana i kohuru, me i whakamatea, kihai i whawhai a Rotorua raua ko Waikato. Tena ko tenei, ka kaiponuhia taua tangata, na, ka whakatika a Waikato; a e wha nga pahoro, e rima rau hoki nga tupapaku, nga utu mo taua kohuru kotahi: tini noa iho nga tamariki, nga wahine, nga tane, i mate hei utu mo tana mahi Ko ta te Pakeha tenei— Heoi nga

tangata e mate, ko te tangata nona te he.

I mua ia rite tonu te Pakeha ki te tangata Maori; he patu noa ta tetahi tangata i tetahi tangata; he tunuhuruhuru noa iho; no te mea hoki kahore he kaumatua nui hei whakatakoto i nga tikanga, hei whiu i nga tangata kino.

Na wai a—te kitenga a te Pakeha, engari rawa te ata noho; na, ka mea ratou, Ma te aha e mau ai te pai? Ma nga tikanga kia whakatakotoria mo tenei mea, mo tenei mea, ma nga kaumatua hoki hei tohe i aua tikanga, hei whiu hoki i te hunga noho kino.

Na, ka whakaritea e ratou etahi kaumatua pai hei whakatakoto tikanga, etahi hoki hei whakarite whakawa. Ko te Kingi raua ko tana Kawana nga kai whakatakoto tikanga: ko te kai whakarite whakawa te kaumatua hei whakarongo i nga korero a te tangata e whakawa ana i tetahi, a te tangata hoki e whakawakia ana.

Ko tahi tekau ma rua hoki nga hoa o te kai whakarite whakawa; ko o ratou ingoa "ko te tekau ma rua." Ka whakaae ratou, e tika ana te korero a te tangata nana te whakawakanga; na, ma te kai whakarite e mea, me aha ranei, me aha ranei, te utu mo taua kino. Koia hoki i hanga ai e ratou te whare whakawa kia nui; kia rongo katoa ai nga tangata, kia mohio ai e tika ana te mahi a nga kai whakarite whakawa.

Kua ano hoki etahi rangi te whakarite e ratou hei ra komiti; a ka taka mai aua ra, na, ka huihui mai te kai whakarite whakawa ratou ko te tekau ma rua, ko te tangata nana te whakawakanga, ko te tangata hoki e whakawakia ana, ki te whare whakawa. Na, ka whiua katoatia te tikanga ma ratou— ma te kai whakarite whakawa, ratou ko te tekau ma rua— a ka puaki mai ta ratou kupu, he whakawa tika ranei, he whakawa he ranei: heoi ano, mutu tonu iho te totohe; a e kore e tukua ta ratou kupu kia takahia e te tangata. Na; ka whiua te tangata, me he mea e kino ana—a ka tukua kia haere noa, ki te mea kahore ona hara. A kore noa iho te whawhai, te penei me a te tangata maori.

Tenei ano hoki te tahi mea i he ai te Maori, ko te tautohe kainga. Ko tetahi take tenei i Mnga ai te tangata i mua i maumauria ai, i tikopuratia ai, nga kai pai i ho mai nei e te Atua ma tatou. Ko te tahi take riri hoki tena a matou i mua; a mate iho te tangata i runga i tona oneone. Na a matou tikanga hou ia kua kore te whawhai mo te oneone.

Ki te tautohea te kainga, e kore te tahi e tukua kia peia maoritia e te tohi; he ritenga he hoki tenei: ma teuei hoki, ahakoa tika noa nga korero a te tahi, ka riro tona oneone i te tangata kaha.

Ko ta te Pakeha tikanga tenei—ki te tautohea te tahi oneone, me haere nga tangata nana te totohe ki te kai whakarite whakawa ratou ko te tekau ma rua, a ma ratou e whakaatu te tikanga me te tangata nona te oneone. Na, ka peia te tangata pokanoa; a, ka ho mai te kainga ki te tangata nona tena wahi.

Tenei ano tetahi tikanga a matou mo te noho kainga. Ki te nohoia tetahi kainga e tetahi tangata, a ka kiia e ia, nona tena kainga, a kahore ano i whakakahoretia tana kupu e tetahi tangata—a taka noa nga tau e rua tekau; mona tonu iho tena kainga.

Tenei ano tetahi tikanga mo te tangata e patua ana e tetahi. Ki te rapu utu ia, kua e tukua kia taka nga tau e wha, me haere ki te kai whakarite whakawa ki te tonu utu. A ki te whakaroa ia, a ka taka aua tau e wha—heoi ano. E kore e whakaaetia atu he utu mo tona patunga. E mea ana hoki matou, he mea he te whakaroa; engari me hohoro, i te mea e ora ana nga tangata hei whakaatu mai, nana ano pea te ringa whiti, he tonu riri ano ranei nana i patua ai. E mea ana ano matou: he mea he te mauahara. E ngari, kia hohoro te haere M te kai whakarite whakawa, kia rangona ai nga kupu a nga tangata nana i kite te patunga. E kore ano hoki e tukua e matou te tangata i patua Ma whakarite i te utu mo tona patunga; e ngari ma te kai whakarite whakawa ratou ko te tekau ma rua; a ka rite mai i a ratou, heoi ano; nntu tonu iho te mauahara.

Tenei ano tetahi tikanga mo te kainga e meatia pokanoatia ana e te tangata, e tuakina ana nga rakau, e wahia ana ranei nga taiepa, nga aha, nga aha. E ono nga tau e tika ai te whakawa a te tangata nona te kainga; ka taka te ono, e kore e rangona ana korero.

Ko ta te tangata Maori kupu tenei ki a Kawana i nga wahi katoa—Ma matou etahi Pakeha—E tika ana: ko ta te Pakeha mea pai ano hoki tenei te noho ki uta; ma konei hoki e whiwhi ai te tangata maori ki te taonga. Otiia, me pewhea e pai ai te noho, ki te tukua nga tangata kino, nga mea hikaka, kia mahi noa iho i ta ratou e pai ai—ki te patu noa iho—ki te muru noa iho i te tangata. E kore te pakeha e pai kitena tikanga; e ngari ka hoki ia ki tawahi ka whai ranei ki nga iwi e noho pai ana.

Ko ta te Kuini pai he whakaora tangata. No reira, ahakoa tini noa iho ana hoia, ana kaipuke manua, kihai ia i pai ki te whawhai ki te taugata Maori.

Me he mea ko tetahi atu iwi tenei o tawahi, kihai i roa kua whawhai ki te tangata Maori. Ko tenei, hei aha ma Wikitoria te ngangare? He tini noa atu, he nui noa atu ona kainga; a ki te kakore te tangata e whakatari pakanga ki a ia, ko tana e pai ai ko te ata noho. Ko ia taku i mea ai: "Kati ra te noho kino, e te whanau; e ngari tukua nga tikanga ki nga tangata nana tena mahi, te whakarite tikanga; kia roa ai to tatou noho i runga i te whenua rangatira."

II.

Kua kite pea e tahi o nga tangata Maori i nga whakariteriteuga whakawa a te pakeha, i te pai hoki o ta ratou whakahaere tikanga. Me whakaatu atu nga korero o tetahi, kia mohiotia ai e te katoa.

I te haerenga mai o Natana o tetahi pakeha hokohoko o Akarana ki tona whare taonga i te ata, na—tae rawa mai, kua pakaru te whare; kua tomokia e te tangata, a kua riro nga pu e rua ite tahae. Whakaaroaro noa ia, na wai ranei, na wai ranei tenei tahae? Na—ka mea ia, na Putu pea raua ko Whakana, ka haere ia ki te kamatua whakarite, ki a te Matiu; a ka korerotia atu te rironga o ana pu e rua, me tana whakaaro na Putu raua ko Whakana te tahae. Na ka mea a te Matiu, kia hopukia mai a Puta raua, ko Whakana. A ka rupeke mai ki tona aroaro a Natana ratou ko nga tangata kei a ratou nei tetahi kupu mo taua tahae, mo nga tangata hoki i kiia na raua te tahae.

Ka poto a ratou korero: Na, ka mea a te Matiu, "Koia pea na raua." Me pupuru raua, kia whakawakia ina noho te komiti nui. Na, ka mea ano ia ki a Natana ratou ko era tangata whai kupu mo taua tahae, "Me hoki mai koutou ina noho te komiti-whakawa nui;" a i whakaritea ano e ia nga moni e homai, ki te kore te tahi o ratou e haere mai.

Ka taka mai taua ra, na, ka rupeke mai te tino kai whakarite whakawa ratou ko nga kaumatua e tora tekau ma ono.

Nowhea ena kaumatua e toru tekau ma ono? me whakaatu atu e ahau. I te timatanga o te tau ka whakaarohia e te kai whakarite whakawa etahi tangata whakaaro pai, mahi pai, nga mea e tika ana hei whakarongo whakawa; a ka tohitahia o ratou ingoa ki te pukapuka.

Na ka homai e ia taua pukapuka ki te Heriwhi, (ko te tangata kei a ia nei te whakaaro mo te kupu a te komiti-whakawa, kia mahia): A ka taka mai tetahi o nga ra mo te Komiti whakawa, na, ka kareretia atu e ia, e te Heriwhi, e tahi o ana tangata e toru tekau ma ono.

Na—kahore ano i noho te Komiti o te tekau ma rua, kua noho tetahi atu, ara, to te rua tekau ma toru hei whakarongo i nga korero, hei mea, "Hetake ranei to te kupu whakawa, kahore ranei." Ki te mea ratou, "He take ano," na, ka tonoate herehere kia komititia e te komiti o te tekau ma rua. I peneitia ano a Putu ma, i komititia e te rua tekau ma toru, a ka mea ratou: "Tukua kia whakawakia." Na ka kawea raua ki te whare whakawa—a ka whakatika mai te kai tuhituhi whakawa, (te tangata hoki e noho ana i raro iho i te tino kai whakarite whakawa,) ki te korero i nga kupu whakawa mo raua. A ka mea, E Putu raua ko Whakana e korerotia ana korua, na korua i wahi te whare o Rawiri Natana i Akarana, i te po o te 20 o tenei Mei, kua pahemo nei, i tahae hoki nga pu e rua i roto—nga pu hoki a Rawiri Natana. "E pehea ana koe e Putu? E tika ana ranei nau, kahore ranei?" Na, ka mea a Putu. "He horihori." Na, ka mea te kai tuhituhi. "E pehea ana koe, e Whakana? Nau ranei tenei tahae, kahore ranei?" Na, ka mea mai a Whakana, "He horihori." Na, ka tuhituhia e te kai tuhituhi whakawa nga kupu a Putu ma ki roto ki tana pukapuka

Ka tahi ka mau te kai tuhituhi ki etahi pukapuka e tora tekau ma ono, a ka tuhituhia e ia ki aua pukapuka nga ingoa o aua kaumatua e toru tekau ma ona, a ka maka e ia nga ingoa ki roto ki tetahi pouaka; ka whakaoioia—na—ka tangohia taki tahitia mai, me te korero mui i te ingoa i tangohia mai e ia, me te karanga hoki i te tangata nona tena ingoa kia haere mai i roto i te 36, kia noho ki te tahi wahi ke i takahi. Pena tonu tana karanga, a rite noa te tekau ma rua.

Ka oti te tekau ma rua te whakanoho, na, ka whakatika ake te kai tuhituhi whakawa, a ka whakaoati i ia tangata i ia tangata o te tekau ma rua. Ko te oati tenei. "Me korero tika atu e ahau, na enei herehere te tahae, ehara ranei i a raua. Ki te pono taku korero, whakakahangia mai ahau e te Atua." A ka whakahuatia enei kupu e tetahi—na, ka kihitia e ia te Kawenata, hei tohu mona e wehi ana i te Atua, i tana riri hoki, ki te oati teka ia. (He kupu nui whakaharahara te oati. He kupu teka noa atu, e kore e wareware i te Atua. Kotahi ano ta te Atua tikanga ki a Kihehai, ki a Anania, ki a Hapaira, ki te tangata ano hoki e anga ana ki te korero teka. Ko te oati ia, he nui whakaharahara te kino ki te oati teka, ki te kihitia e ia te pukapuka i runga i te teka. He takahi hoki tena i te Atua. No reira wehi noa iho nga Pakeha, hopohopo noa iho ki te korero teka, ina oati ratou i te aroaro o te kai whakarite whakawa.) A ka haere mai ia tangata ia tangata o aua tekau ma rua ki te kihi i te Kawenata, na, ka titiro mai te herehere, a ka kitea e ia tetahi, e mea ai ia, e kore pea e tika tana korero, na, ka whakakahore ia ki a ia, ka mea kia kua taua tangata e tukua ki roto ki te tekau ma rua, Kihai a Putu raua ko Whakana i whakahe ki tetahi; i whakaaro hoki, he hunga tika aua tekau ma rua.

Ka poto nga tekau ma rua te whakaoati, na, ka korerotia auo e te kai tuhituhi whakawa nga kupu whakawa i korerotia e ia ki nga herehere. A ka mea mai ia ki a ratou, kia whakarongo ki nga kai whakaatu.

Na, ka whakatika ake tetahi tangata mohio ki nga tikanga hei whakapuaki i te kupu a Natana, a te tangata nana te whakawakanga, kia ata mohio ai te tekau ma rua ki te tikanga o ana kupu whakawa mo nga herehere.

Na, ka whakatika a Rawiri Natana, a ka oati, "me whakaatu katoa e ia te pono, ko te pono anake." Na, ka

mea ia: "He kai hohohoko ahau no Akarana. I waiho e ahau taku whare hoko, i te 20 o tenei Mei kua pahemo nei, i te mea ka taka te toru o te wati i te ahiahi; e rua nga tatau o te whare hoko he mea ki, he mea tutaki ki te tutaki. Ka taka te whitu o te aonga ake, ka hoki mai ahau ki taua whare; na, kua wahia te tatau nui; i waiiia maihoki he ara i te pito ote whare, i tangohia atu hoki te wini. Na, ka haere ahau ki a te Miti, ki te katipa, a ka tirohohia te whare e maua ko Rawiri Kupa, na, ka kitea, e rua nga pu kua riro. E rua nga wiki i muri iho, na ka haere atu maua ko te Miti ki te whare o nga herehere nei—rokohanga atu e ki ana te tatau. Na, ka haere mai a Whakana, a ka mea mei "E aha ana korua i konei?" Ka mea atu maua: "E mea ana maua, kiahaere ki roto ki te whare." Roa iho, na, ka kiia e ia te tatau. Ko tahi ano te ruma e roto—he mea nohinohi—a e rua nga moenga i roto: na, karapu maua i roto i ie tahi o nga moenga, a ka kitea nga pu e rua e kuhu ana i raro i te whariki o te moenga. Na, ka mea mai a Whakana, kihai ia i mohio nowhea ranei. Ka titro iho ahau. Ka mohio, naku."

Na, ka whakatakotoria aua pu ki te aroaro o Natana, a ka mea ia: "Koia ano ena nga pu i tahaetia i roto i toku whare; ko aku ano hoki i kite ai i roto i te moenga."

Na, ka mea mai te tino kai whakarite whakawa ki a Putu raua ko Whakana, me kahore a raua kapu; na, ka uiuia e raua e Natana, otiia i mau tonu te kupu a Natana.

Na, ka whakatika ake a Rawiri Kupa, a ka oati i te oati i oati ai a Rawiri Natana, a ka mea: "Ko ahau te kai tiaki o te toa a Natana. E mahara ana ahau ki Mei 21. E mahara ana ano ahau ki toku haerenga ki te whare hoko a Natana i taku marangatanga ake i te ata. Kahore hoki oku hoa i toku haerenga atu. Rokohanga atu e ahau e tuwhera ana te tatau. Na, ka tikina atu a Natana e ahau: a ka haere tahi maua ki roto; na, ka kitea etahi o nga taonga e takoto ana i raro, he mea rukeruke na te tangata. I kite maua, i pokaia atu he ara na raro i te wini; i wahia mai hoki nga papa. Ko taku pouaka i wahia, a tutakina iho ano. Ko etahi potae i tangohia mai i roto i nga pouaka, a kua riro etahi pu e rua, he mea puru i runga i te kapata. Ka mohio ano ehau ki nga pu."

Na, ka whakakitea mai ki aia nga pu e rua, a ka mea ia, "Na toku rangatira tenei pu, me tenei pu hoki, nana."

Na, ka ui mai ki a Kupa tetahi o te tekau ma rua, "me kahore tetahi pu, pera me era, i hokona i mua e Natana ki tetahi tangata," A ka mea mai ia, "I hokona ano e maua etahi pu penei: a kei a maua ano, kei roto i te whare, etahi atu pu penei me enei."

Na, ka ui mai te tino kai whekarite whakawa, "He nui ranei te poka i raro i te wini? e o ranei te tangata ra reira? a ka mea mai a Kupa, "ae, I tika ano ahau na reira."

Na, ka whakatika ake a Hemi Miti a ka oati, ka mea. "Ko ahau te tino katipa o Akarana. # mahara ana ano ahau ki toku haerenga ki te whare toa o Natana i Mei 21, i te ata. I kite ahau, kua pokaia he ara na te pakitara o te whare, i tapahia atu hoki nga papa. E rua putu e rua nga inihi, te roa o te poka; kotahi tekau ma waru inihi, te whanni; he iti te wini, e wha nga karaihe; i tangohia rawatia te wini. E rua nga wiki i muri iho ka haere maua ko Natana ki te whare o nga herehere nei, o Putu raua ko Whakana, i te ahiahi; i mohio hoki ahau ki tena whare, i mohio kei reira aua tangata e noho ana. Na, ka mea ahau ki tetahi o nga katipa, kia tikina atu a Whakana. Te haerenga mai o Whakana, ka mea atu ahau, kia tukua ahau ki roto. Kihai ia i pai wawe. Roa iho—ka kiia e ia te tatau, na ka timata ahau te rapu. E rua nga moenga i roto i te whare. Ko te tahi he mea nui, ko te tahi he mea nohinohi. I kitea e ahau nga pu e rua i raro iho i te moenga nohinohi, i huna hoki i raro i nga kakahu o te inoenga. Kotahi ano te ruma o te whare; ko tahi tekau ma wha putu te roa, e waru nga putu te whanui."

Na, ka whakaaturia mai nga pu, a ka mea "Ko nga pu ena i kitea e ahau i te moenga. Ka mea mai a Whakana, kahore ia e mohio ki aua pu. Na, ka hopukia ia e ahau. Muri iho, ka mea ahau kia hopukia a Putu."

Na, ka uiuia mai a Miti e nga kerehere, otiia kihai i taka tetahi o ana kupu.

Na, ka mea mai te tino kai whakarite whakawa: "E Hemi Miti, na te aha koe i mohio ai, nonga herehere nei taua whare?" A ka mea atu ia, "I reira tata hoki toku whare. E tino mohio ana ahau, ko te whare tena i noho ai nga herehere nei; i kite ahau i a raua e tomotomo ana ki reira. Kahore hoki he wiki i hapa o toku haereerenga i te taha o tera whare."

Heoi ano nga kai whakaatu i te hara o nga herehere.

Na, ka mea te tino kai whakarite whakawa ki a Putu, "Kahore ranei o tangata, hei korero i tetahi kupu whakaora mou?" A ka mea mai ia. "Kahore."

I pena mai ano te tino kai whakarite whakawa ki a Whakana, A ka mea mai a Whakana, "ko tahi ano toka tangata, ko Hori Niurana."

Na, ka whakatika a Hori Niurana, a ka oati, ka mea, "He kai mahi ahau no Akarana. E toru aku wiki i noho ai ahau ki a Putu raua ko Whakana i to raua whare. E rua nga moenga i te ruma; i moe tahi maua ko Whakana i te moenga nui, a haere noa ahau."

Na, ka whakatika ano te kai whakapuaki i nga kupu a Rawiri Natana ki te tekau ma rua. Ko tana taki tenei. "E hoa ma, he ouou aku kupu ki a koutou, he mea hoki, ka kite nei koutou i nga tangata, nana i tahae nga pu nei; kua rongo nei koutou ki te oati a Natana raua ko te kai tiaki o tana toa; ko nga pu enei i tahaetia i roto i te whare; kua tirohia e raua nga pu, a e tino mohio ana, ko ana pu ano enei. Na, nowhea enei pu nei?. kua rongo nei koutou ki te oati a Hemi Miti— kua kitea e ia te whare o nga herehere nei,—a. e mea ana a Natana i reira

ano ia i te kitenga, I kitea hoki kiwhea? ki raro iho i nga kakahu moenga. Na te aha i huna ai ki reira? Kei kitea e te tangata. E pena ana ano ranei nga tangata ki a ratou pu? Nowhea tatou i kite ai i te tangata e huna ana i tana pu i raro i te moenga? Ki taku whakaaro, ma tenei e kitea ai na enei tangata te tahae: ki te kahore i tahaetia e raua tokorua, i tahaetia e tetahi o raua."

Na, ka mea te kai whakarite whakawa ki a Putu. "Kahore ranei au kupu ki te tekau ma rua? Na ka mea a Putu." "Naku ano aku pu—he mea hoko ki taku moni."

Ku mutu ana korero, ka mea atu a Whakana. "E kore ahau e mohio ki ena pu; kahore hoki i kitea ki toku moenga; kua oati nei a Hori Nuimna, e hara tena i toku moenga, i kitea ai nga pu: uoku hoki te moenga rahi, no Putu te mea ohi nohi."

Ka tahi ka mea te tino kai whakarite whakawa ki te tekau ma rua. "E te tekau marua, Kua oati nei a Eawiri Natana raua ko Hemi Meti, i kitea enei pu ki te whare o enei herehere: a kua oati ano a Rawiri Natana raua ko Rawiri Kupa, ko nga pu enei i tahaetia i roto i te whare o Rawiri Natana. Ko te mea tenei hei whakaaro ma koutou: kua ata whakakitea mai ranei, na enei herehere nei te tahae. Na, ko te tikanga tenei o te ture. Ki te mea ka tahaetia tetahi taonga, a e kore e taro i muri iho ka kitea ki tetahi tangata, a e kore e tikangatia nga kupu a te tangata i kitea nei taua taonga ki a ia—na, ka kiia nana ano i tahae. Otia me ata whakaaro ano e koutou nga mea i tahaetia. E kore hoki e rite nga taonga katoa, te mau roa. Ki te ngaro tetahi moni hiriwi—a, tekau nga ra i muri iho, ka kitea ki tetahi tangata, e kore e tika te mea na taua tangata i tahae; no te mea hoki he mea whitiwhiti noa, e kore e takoto roa ki tetahi tangata. Tena anoia etahi taonga, e kore e penatia; engari e mau roa ana ki te tangata; no te mea e kore aua taonga e whakaana mai kia hokona ina tahaetia, kei oho te tangata, kei mohio. Na, i te tahaetanga o enei pu, no te rua o nga wiki i muri iho ka kitea ki te whare o nga herehere nei.

Tenei ano hoki tetahi mea hei whakaaro ma koutou, ko te ahua o te tangata e whakapaea ana. I pewhea ia ki aua taonga i tahaetia ra? i whakakitea nuitia ranei e ia, i peratia ranei me nga mea a te tangata e mohiotia ana, e hara i te mea tahae?

"Ki te rite a koutou whakaaro, ko te whare tahae tenei— na, me ata whakaaro ano koutou, na raua tokorua te tahae, na tetahi ranei o raua."

Na, ka korerotia e te kai whakarite whakawa nga kupu a nga kai whakaatu, a Rawiri Natana, a Rawiri Kupa, ratou ko Hemi Meti, ko Hori Niurana. I tuhituhia katoatia hoki a ratou kupu ki tetahi pukapuka.

Ko ta te Pakeha tikanga hoki tenei te tuhituhi i nga korero o te whakawakanga. Ki te whakatika ake tetahi kai whakaatu i te whare o te Komiti Whakawa, na, ka tuhituhia ana kupui e te kai whakarite whakawakia ata maharatia ai nga kupu e te kai whakarite whakawa ratou ko te tekau ma rua; a ki te mau te tahi o aua kupu i muri iho, he korero teka, na-ka whiua taua kai whakaatu teka. Koia i ata tuhituhia ai nga kupu e matou.

Ka mutu nga korero a te tino kai whakarite whakawa ki te tekau ma rua, na, ka whakatika ake te kai tuhituhi whakawa a ka mea atu ki te tekau ma rua. "E hoa ma, whakaarohia te tikanga o tenei whakawakanga."

Na, ka haere te tekau ma rua ki tetahi ruma, ko ratou anake, ki te kororeroro; ki te hurihuri i nga kupu i rongo ai ratou. A ka whakaturia tetahi katipa ki te tatau, kei korero mai tetahi tangata ki a ratou.

Kihai i taro, ka hoki mai te tekau ma rua ki te whare whakawa, a ka ui mai te kai tuhituhi whakawa, "Kua rite ranei a koutou whakaaro?" A ka mea mai tetahi i whakaritea e ratou hei kai korero: "Ae."

Na, ka mea mai te kai tuhituhi whakawa: "Ki ta koutou whakaaro, na Putu ranei tenei tahae, ehara ranei i a ia?"

Na, ka mea mai te kai korero: "Nana ano te tahae."

Na, ka tuhituhia e te kai tuhituhi whakawa te kupu a te tekau ma rua.

Na, ka mea mai ano te kai tuhituhi whakawa. "Ki ta koutou whakaaro, na Whakana ranei tenei tahae, ehara ranei i a ia?"

A ka mea mai te kai korero. "Ehara i a ia."

Na, ka tuhituhia e te kai tuhituhi whakawa te kupu a te tekau ma rua.

Na, ka mea te tino kai whakarite whakawa kia tukua a Whakana, kia puritia hoki a Putu kia kawea mai hoki apopo ina noho te komiti.

I te aonga ake, ka mea te tino kai whakarite whakawa kia kawea mai a Putu ki tona aroaro. Na, ka mea te kai tuhituhi whakawa, "E Putu, e pewhea ana koe, kei whakapakia mai ki a koe te whiu i whakaritea e te tino kai whakarite whakawa?" A kahore ana kupu. Na, ka mea te tino kai whakarite whakawa: "Kia kawea ia ki tetahi whenua ke, ki ta te Kawana e whakarite ai; a kia whitu nga tau e puritia ai ia ki reira."

Ko ta te Pakeha tikanga teuei, ina hara tetahi tangata, a ka mau, na, ka whiua: a, kore ake he rapunga utu i muri iho.

Ki te mea e whakawakia ana tetahi tangata maori, na, ka whakaritea e Kawana tetahi Pakeha mohio hei whakapuaki i ana kupu, hei tapiri hoki mona: e whakaaro ana hoki, e kore te tangata Maori e mohio ki te reo pakeha, koia i ngarea ai e ia tetahi Pakeha mohio hei hoa mona ina whakawakia.

I whakaaro o matou matua kia tika, kia rite, te whakawa o nga wahi katoa o to matou kainga; koia i tuhituhia katoatia ai ki te pukapuka, kia ata mohiotia ai e nga Whakapaparanga katoa.

A i mea ano ratou kia ata whakeritea te utu mo tenei hara, mo tenei hara, koia i whakararangitia ai nga hara i raro iho i tenei upoko, i tenei upoko; ko nga tahae ki a ratou whakatahae, ko nga patu ki a ratou whakapatu, ko nga wawahi whare ki a ratou whakawahiwhare, nga hara o tera upoko ki tera upoko, nga hara o tera upoko ki tera upoko. A i mea ano ratou: E kore e rite nga hara o te tahi upoko te nui; e nui ana hoki te hara o tetahi tahae i te hara, o tetahi tahae. Ki te tahaetia e tetahi tangata e tahi pauna e rima a tetahi pouaru rawakore, a te tahi taugata ranei i nui nei tana atawhai ki a ia ki te tangata naua i tahae; a he nui tona tinihanga i taua tahaetanga; he nui noa atu tona hara i to te tangata i tahaetia ai nga moni e rima i mahue whakaaro kore noa iho e tetahi tangata taonga nui. Otiia e kore e taea e te ture te mea kia nui te whiu mo tetahi, kia iti mo tetahi; he tahae tonu ano ki a ia; engari ma te tino kai whakarite whakawa. Heoi ano ta te ture, e tahae te tangata, me here; otiia kua e neke ake i te rua nga tau e herea ai: ma te kai whakarite whakawa e whakaaro kia whia ranei, kia whia ranei, o enei marama i whakaritea nei e herea ai taua tahae. Ki te mea he kino rawa te tahae, e mea ana te ture me pei ki tetahi atu whenua, ki ta Kawana e whakarite ai, ki reira noho ai mo etahi tau: otiia kua e maha ake aua tau i nga tau e whitu.

Ko te tikanga tenei mo nga tahae, kua e neke ake i te rua nga tau e herea ai, kua e neke ake i te whitu nga tau e puritia ai ki tetahi whenua ke.

Otiia ki te tahae te kai mahi i te tahi o nga mea a tona rangatira, kia toru nga tau e herea ai ia, ki te pai te kai whakarite whakawa; a ki te kawea ia ki tetahi whenua, kua e whakaokuokutia iho i nga tau e whitu nga tau e puritia ai ia ki reira; kua hoki e whakamahatia ake i nga tau kotahi tekau ma wha.

Tenei ano te tahi mea e nui ai te hara o te tahae, ki te tangohia, ki te pahuatia, te tahi mea e mau ana ki te tinana o te tangata; te tahi ranei o ana mea e kitea atu ana e ona kanohi, a e kore nei ia e pai kia tukua atu; ki te whakawehia ranei ia kia tukua ai e ia, me here te kai tango: otiia kei neke ake i te toru o nga tau—me kawea ranei ki tetahi whenua ke, kua hoki e whakamahatia ake i nga tau kotahi tekau ma rima. Ki te whakaekia tetahi tangata e tetahi tangata, he tango hoki i tetahi o aua mea, na, ahakoa kahore i roto mai te mea i a ia, me here ia; kua ia e neke ake nga tau i te toru.

Ko te tahi mea hoki tenei e nui ai te hara o te tahae, ki te wahia te whare kia tahaetia ai etahi o nga mea o roto. Ka herea te tahae; otiia e kore e neke ake nga tau i te toru—me kawea ranei ki tetahi whenua ke mo etahi tau; kua ia e maha ake i te kotahi tekau ma rima, kua hoki e torutoru iho i te whitu.

Ki te mea he whare e nohoia ana e te tangata, e kore e nekehia iho i te kotahi tekau nga tau e puritia ai ki te tahi whenua.

Ki te wahia tetahi whare e tetahi tangata i te po kia tahaetia ai tetahi mea o roto, kia meatia ai ranei tetahi mea kino i roto, ahakoa, kahore ano i taea e ia te mea i wahi ai ia i te whare; me here, me kawea ranei ki tetahi whenua. Ki te herea, e kore e maha ake i te toru nga tau; ki te kawea ki tetahi whenua, e kore e maha ake i te kotahi tekau nga tau e puritia ai ia ki reira.

A, ki te herea te tangata, ma te tino kai whakarite whakawa e mea kia whakamahia ia i nga ra katoa e herea ai.

Ki ta kohuru maori tetahi tangata i tetahi tangata ka whakamatea te tangata, nana i kohuru.

Ki te wero tetahi tangata i tetahi tangata, ki te mea ranet i a ia kia tino mamae, hei mea e mate ai ia; ka whakamatea taua tangata.

Tenei ano tetahi atu ture: otiia e kore e taea te korero aiane.

Ko ta matou tikanga tenei mo te Pakeha ina tahae; me here, a ki te nui te hara, me kawea ki tetahi whenua ki tawahi.

He rawakore noa iho nga pakeha e tahae ana, a e kore e taea e ratou te whakautu mo to ratou hara; koia ratou i herea ai, i whakamahia ai.

He tikanga ke ia ta te Kawana i whakarite ai mo nga tangata Maori ina tahae. I kite hoki ia, ka herea te tangata Maori ka matemate ia i te konohitanga. Koia a Kawana i mea ai: ki te tahae tetahi tangata Maori, me utu e ia. Kia wha nga utu mo te mea i tahaetia; a e kore ia e herea.

Ki te haere pokanoa hoki tetahi tangata ki nga mara a etahi, a ka tikopuratia ana kai, ka tuakina ranei ana rakau; ki te tuhituhi ranei tetahi tangata i tetahi pukapuka whakapae teka, i tetahi pukapuka whakahe huhuakore, mo tetahi tangata; ka pena ano matou. Ka waiho e matou ma te tino kai whakarite whakawa e mea me utu ranei; a ma te tekau ma rua e mea hei te aha ranei, hei te aha ranei, te utu.

E kore hoki e tukua e matou nga tikanga o te whakariterite ki te tangata nana te whakawa. E mea ana hoki matou: ka riri, ka mamae, te ngakau o te tangata, e kore ia e whakaaro ki ona he; no tera katoa te he ki tana. E kore ano hoki e waiho mana, ma ona whanaunga ranei, e mea, hei te aha te utu mo tona matenga: kei neke rawa ake ta ratou, a e kore e tika ta ratou whakaritenga. A ki te kitea tetahi o te tekau ma rua he whanaunga, he hoa ranei, no tetahi o nga tangata na raua te totehe, e kore ia e waiho i roto i a ratou; kei whakaaro ia ki tona hoa, a e kore e tika te whakariterite. He mea he rawa ta te tangata Maori ritenga mo te tangata e korerotia ana kua hara ki tetahi atu. Ka ara tetahi taua, a e kore e ata whakatakina te tikanga o te korero; he oti, murua ana e ratou taua tangata me nga tangata hoki kihai i tata ki tona hara He naea he rawa tenei. E ngari, ki te hara te tangata, me

tango etahi o ona taonga (i a te tekau ma rua e whakarite ai), ka ho atu ki te tangata i mate nei i a ia. Ahakoa hara te tangata, e kore e maumanria ona taonga, ana kai. He hara nui rawa hoki tenei. Na te Atua hoki te kai a, hei aha i maumauria ai?

A ki te taugo te tangata i te moni tarewa, i te taonga ranei, a, e kore e utua e ia, na, ka whakawakia ia, a ka ata whakaritea ewhia ranei aua moni: a, ki te kahore ana moni, na ka hokona ona taonga, a ka utua te tangata nana i homai ana moni, ana taonga ranei: a ki te kahore ona taonga, na, ka kawea ia ki te whare herehere.

Ko ta te pakeha tikanga hoki tenei—ki te kahore e ntu ae te tangata ana moni tarewa, me kawea ia ki te whare herehere— a e tika ana, no te mea e mohio ana ia ki nga tikanga o ona tupuna, kia whiua te tangata pati taonga ki te whare herehere. Ko te tangata Maori ia, he kuare te tangata Maori: kahore ano i ata mohio noa ki nga tikanga o te pakeha. Koia a Kawana i mea ai "Kaua pea e whiua te maori ki te whare herehere mo te taonga tarewa: waiho ma tona ngakau e whakaaro ake ki te utu ina whiwhi ia ki tetahi mea hei utu mo taua mea.

III.

Ka taka nga ra e whakaritea mo nga komiti whakawa, ka huihui mai te tekau ma rua ratou ko te kai whakarite whakawa. E kore ratou e huihui noa mai i etahi rangi ke ake: no te mea e warea ana ratou ki tana mahi, ki tana mahi; a e noho whakawawa noa atu ana i tera wahi, i tera wahi. Kahore ano hoki he tino kai whakarite whakawa i tenei kainga, i tenei kainga. Tokorua tahi nga tino kai whakarite whakawa o tenei motu. Ko te Matenga raua ko te Hapimana. Ko tetahi kei Akarana e noho ana, ko tetahi kei Poneke. E hara ano hoki i te mea pai, kia hopukia te tangata hara,— a whakawakia tonutia iho. Engari, kia whai takiwa, kia ata pataia ai te tikanga, kia rangona ai hoki e te nuinga kia haere mai ai nga tangata e whai kupu ana mo te mea i hopukia ai ia. Ma tenei hoki ka ata kitea ai, he he ranei, he tika ranei, te hopakanga o taua tangata.

Mo nga mea nui ia aua komiti whakawa. Tena ano ia etahi mea ririki, tona tini, i nga wahi e kore e tata ki nga whakawanga; a ahakoa ririki, he nui te pouri o te ngakau, te he hoki ki te tangata, ki te kahore e hohoro te whakaritea. Na, kua tango te Pakeha ki te tikanga i whakaaturia e Hetero ki tana hunaonga ki a Mohi (i Ekoruhe xviii 13–26). Kua whakarite hoki i etahi tangata kaumatua hei whakarite i nga tikanga o nga mea ririki: ko nga mea nui, ka waiho ma te tino kai whakarite whakawa, ratou ko te tekau ma rua.

Ko nga mea enei e whakarangona ana e aua kaumatua. Ki te mea he iti nga taonga i tahaetia, a he tamaiti hoki nana i tahae, ma enei kaumatua e whakarite ena mea. E mea ana hoki matou: e kore e pai kia whiua te tamaiti harakore ki te whare herehere, kei whakaakona e nga tangata i roto i taua whare ki nga mea kino: Engari, kia kitea tona he, ka whiua ia ki reira.

Ki te patu huhua kore tetahi tangata i tetahi tangata; ma aua kaumatua e whakarite, me aha te utu.

Ki te haere nga hoiho, nga kau, nga hipi, nga nanenane, nga poaka ranei ki ta te tangata mara, a ka kino tana mara i a ratou; ma taua kaumatua e whakarite, me aha te utu mo taua meatanga ki taua mara. Otiia ki te maha ake i nga pauna e rua tekau nga moni e tohea ana e te tangata nana te mara, me waiho tena ma te komiti o te tekau ma rua.

Ko tetahi whare whakawa ko tera mo nga moni tarewa. Ki te kahore i maha ake i te rua tekau nga moni e whaia ana (nga utu ranei mo te mahi, mo te taonga ranei i hokona) ka kawea ki taua whare; a ma te rangatira o taua whare, ma te kai whakarite moni tarewa, e karere atu te tangata e whakawakia ana, kia haere mai ki a ia. Na, ka whakarongo ia ki nga korero a tetahi, a tetahi, a ki te tika i taua tangata ano nga moni a tetahi, na, ka whakarite ia kia homai e ia: a, ki te kahore e homai, na, ka mea te kai whakarite moni tarewa kia hokona etahi o ona taonga, a ko nga utu o aua taonga hei utu mo aua moni tarewa, mo nga taonga hoki i tohea nei.

Ki te kahore etahi o ona taonga e kitea, ka whiua ki te whare herehere te tangata i a ia nei aua moni, ki te mea he Pakeha. Ki te mea he tangata Maori, e kore e herea mo te moni tarewa: no te mea e ki ana a Kawana, e kore e tika; he kuare hoki te tangata Maori ki a te Pakeha tikanga.

Ki te mea e maha ake ana i nga pauna e rua tekau nga pauna e tohea ana, e kore e whakaritea e aua kai whakarite. E ngari, ka waiho ma te tiuo kai whakarite whakawa ratou ko te tekau ma rua.

Ki te mea te tangata Maori kia whakaritea tetahi whakawa, me haere ia ki te kai tiaki o te tangata Maori; a mana e whakaatu tikanga e tika ai tana tohe.

Ko ta te Pakeha tikanga tenei mo te whiu i te tutu, mo te whakakore i te pakanga. Tena, e te tangata Maori, whakaarohia, e pai ana ranei, e rite ana ki ta koutou te pai. Kia mahara hoki, na tenei i nui ai matou, i nai ai hoki o matou taonga: na ta koutou i tokotorutoru ai koutou, i rawakore ai, i noho kino ai.

Ko ta te Pakeha tino tikanga tenei; kia kotahi ano ture me te katoa: kaua e tukua te tangata kia whakatika ake ki te rapu utu mona, ina ahatia e tetahi atu tangata; e ngari me waiho ma te tino kai whakarite ratou ko te tekau ma rua e whakarite. Me i penei te tangata Maori, ka tahi ia ka kite i te pai. Ki te tohe koutou ki to mua tikanga—kia rongoi mai koutou—ka kite koutou i te tikanga o tenei kupu "a ka whakaururuatia e Ihowa te whenua hei utu mo te kino o nga tangata i noho i runga." Me aha e kake ai, e ora ai? Kia rite te mahi ki ta te

Karaiti i whakatakoto mai ai.

Kia mahara ki enei kupu e rua:

- Kati, e tera tangata, e tera tangata, te haere ki te taua. Waiho ma te kai whakarite whakawa ratou ko ona hoa te tikanga mo te totohe.
  - Tukua kia whiua te kai mahi i te kino. Kauga hoki te tangata e whiua mo te hara o tetahi atu.
- Heoi ano.